

BETHLEN KONCEPCIÓJA A FÜGGETLEN VAGY AUTONÓM ERDÉLYRŐL

ROMSICS IGNÁC

1918 előtt gróf Bethlen István azok közé a magyar politikusok közé tartozott, akik nemcsak Erdély államjogi hovatartozásának a felvetését tartották megengedhetetlennek, hanem a magyarság erdélyi szupremáciájának, s ezen belül a magyar arisztokrácia és birtokos nemesség vezető szerepének a fenntartásához is maradéktalanul ragaszkodtak. Beksics Gusztáv, Bartha Miklós és Bánffy Dezső örökébe lépve, az 1910-es évek elejétől annak a szellemi áramlatnak és politikai irányzatnak volt az egyik vezéregyénisége, amely a magyar nemzetiségpolitika mindenféle demokratizálásával szembefordult, sőt, a történeti magyar állam egységét veszélyeztető román irredentizmus kifejlődését érzékelve, a liberális szellemű 1868-as nemzetiségi törvény fölött is visszamenőleges kritikát gyakorolt. A magyar nemzetiségpolitika feladatát Bethlen egészen 1918 őszéig nem a kollektív nemzetiségi jogok vagy – nemzetiségre való tekintet nélkül – az állampolgári jogok kiterjesztésében, hanem az erdélyi románság további gazdasági térnyerésének a megakadályozásában és politikai önszerveződési lehetőségeinek a korlátozásában, valamint az ottani magyarság gazdasági, szociális és kulturális pozícióinak a megerősítésében látta.¹

A háború elvesztésével és a Monarchia felbomlásával ez az erdélyi magyar politika teljes mértékben talajtalanná és minden szempontból tarthatatlanná vált. Ezt Bethlennek is tudomásul kellett vennie. Mint vérbeli homo politicus ezért az összeomlással egyidejűleg, szinte egyik napról a másikra feladta közel kétévtizedes nemzetiségpolitikai koncepcióját, és fokozatosan közeledett az autonóm vagy független Erdély gondolatához. Ez a koncepciómódosítás – szoros kapcsolatban az 1918 ősze és 1919 ősze között gyorsan változó (és magyar szempontból gyorsan romló) nemzetközi körülményekkel – három szakaszban következett be nála.

Első lépésként Károlyi Mihály és Jászi Oszkár demokratikus, ám a történeti magyar állam egységének keretén belül maradó elképzeléséhez, rendezési tervéhez közeledett. 1918 nyarán még régi meggyőződéseit hangoztatta. Szeptember végén, Bulgária kapitulációjának napjaiban azonban már úgy látta, hogy "... ilyen rossz katonai és külpolitikai helyzet mellett a régi alapon nem lehet szilárdan kitartani, és kényszerülve lesz a magyarság valami engedményt tenni a nemzetiségek javára."² Október elején, az Erdélyi Szövetség utolsó ülésén hozzájárult az etnikumok szerint kikerekítendő megyék kétnyelvűségének kötelezővé tételéhez, a felekezeti iskolák "messzemenő tanügyi önkormányzatának" bevezetéséhez, sőt nemzetiségi államtitkárságok és minisztérium szervezéséhez is. A magyarság megerősítéséről, amit korábban mindig követelt, ezen az értekezleten már szó sem esett; az erdélyi románság egyházi, közművelődési, gazdasági és közigazgatási önkormányzatának a kiépítése, illetve továbbfejlesztése viszont nagy nyomattal szerepelt.³ A magyarországi és erdélyi románok Aradon működő Nemzeti Tanácsa november 9-i kiáltványának megjelenése után, amely azt követelte, hogy az ország románok lakta 26 vármegyéje helyeztessék a Nagyszebenben megalakítandó erdélyi román nemzeti kormány szuverenitása alá, ennél is tovább ment. November 11-én egy budapesti politikai megbeszélésen Bethlen támogatta Jászi Oszkár nemzetiségügyi miniszter demokratikus rendezési elképzelését, amelynek lényege a nyelvhatárokat követő kantonális autonómiák kialakítása lett volna Erdélyben. "Maga Bethlen István gróf is – emlékezett e megbeszélésre utóbb Jászi – nyíltan kifejezte azt a véleményét, hogy ő is az adott körülmények között az általam javasolt kibontakozási tervezetet az elérhető

optimumnak tekinti."⁴

Második gondolati lépcsőnek a székely köztársaság terve és – ezzel összefüggésben – a történeti ország egységéről való lemondás, illetve ennek kényszerű tudomásulvétele tekinthető. Ez először Jászi aradi tárgyalásainak kudarca (1918. nov. 14.), illetve az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció (ennek értelmében antant és román haderő szállhatta meg a Szamos felső folyásától és a Marostól keletre, valamint a Marostól délre eső erdélyi területeket, tehát a döntően románok lakta Dél-Erdély mellett a színmagyar Székelyföldet is) aláírása után merült fel magyar politikai körökben. Lényege az volt, hogy ha a békekonferencia nem fogadná el Magyarország integritását (Horvátország nélkül), az erdélyi magyarság a wilsoni elvekre hivatkozva követelje magának az önrendelkezési jogot, a kompakt egységben élő 600 ezres székelyföldi magyarság pedig kiáltta ki a "minden államtól független szuverén székely köztársaságot". Ez a terv legelőször a budapesti Székely Nemzeti Tanács november 17-i nagygyűlésén fogalmazódott meg.⁵ Ezzel egyidőben azonban Bethlen és más erdélyi politikusok is fontolóra vették ezt a lehetőséget. Bethlen kezdeményezte például a november 28-i marosvásárhelyi székely nagygyűlést, amelynek feladata a tervek szerint egy Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megalakítása és az lett volna, hogy "... a wilsoni elv alapján megvesse fundamentumát egy önálló, független székely köztársaságnak".⁶ Különböző és itt nem részletezhető okok miatt Marosvásárhelyen – noha a nagygyűlést 28-án megtartották –, erre végül is nem került sor. A székely köztársaság terve egyes körökben ettől függetlenül tovább élt (az utolsó általunk ismert ilyen tervezet 1919. áprilisi keltezésű), és mind Bethlen, mind mások elképzeléseiben csak 1919 tavaszától–nyaratól került helyére a független vagy autonóm Erdély gondolata. A külső feltételek változásával való összefüggés ebben az esetben is nyilvánvaló, hiszen az 1919. március 20-i Vix-jegyzékből már sejteni, az 1919. június 13-i Clemenceau-jegyzékből pedig már pontosan tudni lehetett, hogy Magyarország nemcsak a Marostól keletre és délre fekvő területeket fogja elveszteni, hanem egész Erdélyt, sőt ezen túlmenően a Királyhágón inneni, ún. partiumi részeket is.

Az önálló erdélyi állam vagy a román állam keretein belül autonómiát élvező Erdély gondolatával ismereteink szerint először Gyárfás Elemér, Kis-Küküllő megye főispánja, majd a forradalom alatt az ottani nemzeti tanács elnöke jelentkezett 1919. március 24-én. Memoranduma (Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei) "a magyar, a román és a szász nemzet közös nagy érdekeiből" és a történeti Erdély 1526-ig visszanyúló autonóm fejlődéséből, az erdélyi önkormányzat történeti hagyományaiból indult ki. Erre hivatkozva a tervezet javaslatot tett egy, a három erdélyi nemzet képviselőiből álló kormányzótanács megalakítására és külön erdélyi országgyűlés megválasztására. Erdély pontos határaitól, államjogi státusáról és más fontos kérdésekről ez az országgyűlés lett volna hivatva dönteni. Gyárfás Elemér Emil Hațieganu erdélyi román miniszterhez juttatta el memorandumát. Választ azonban sem tőle, sem a nagyszebeni román Consiliul Dirigent-től nem kapott.⁸

Mintegy két hónap múlva, 1919 májusában egy másik magyar memorandum is a bukaresti és erdélyi román vezetők asztalára került. Ennek szerzője Rugonfalvy Kiss István debreceni egyetemi tanár volt. Rugonfalvy egészen más premisszákból indult ki, mint Gyárfás Elemér. Ő a román és a magyar nemzetet egyaránt fenyegető "szláv veszedelemre" hívta fel a román vezetők figyelmét, amely – mint írta –, a Monarchia összeomlása után különösen fenyegetővé vált. Ebből kiindulva egy román–magyar megegyezés, illetve közös politika szükségessége mellett hozott fel érveket, és javaslatot tett román–magyar perszonálunió létesítésére. Független vagy autonóm Erdélyről ebben a memorandumban közvetlenül nem esett szó. A fogalmazás alapján azonban biztosra vehető, hogy a perszonáluniós gondolatnak ez is részét képezte. Magyarország – írta

például Rugonfalvy – csak abban az esetben követhet román orientációt, "... ha biztos jelei lesznek annak, hogy a román nemzet szerencsésében mérsékelni tudja magát, ha az erdélyi magyarság és a székelység azt a hírt küldheti magyar testvéreinek, hogy a román nemzet nemcsak jóakarója, hanem barátja lett a magyarnak".⁹

Rugonfalvy memoranduma, amelyet egy-két debreceni közéleti személyiség is támogatott, elsősorban az erdélyi román vezetők körében talált visszhangra. Május végi nyilatkozataikban Maniu Gyula (Iuliu Maniu), a nagyszebeni Kormányzótanács elnöke és Mihályi Tivadar (Teodor Mihali), az Erdélyi Román Nemzeti Tanács vezetője egyaránt Románia és Magyarország egymásrataltságát hangoztatták, s ezzel összefüggésben valamiféle perszónáluniót is lehetségesnek tartottak. Míg azonban a magyar fél a perszónáluniótól nyilvánvalóan Románia és Erdély teljes egybeolvasztásának az elnapolását is remélte, a román vezetők ezt a szövetséget, uniót vagy egyszerűen csak közeledést előszeretettel kötötték össze Erdély és a Tiszántúl valamiféle egyesítésének a tervével.¹⁰

1919 nyarán, a Tanácsköztársaság kikiáltása után a Bécsbe menekült Bethlen István és a körülötte gyülekező konzervatív ellenforradalmi politikusok is fontolóra vették egy román–magyar szövetség lehetőségét. Bármennyire is valószínűtlennek látszott, 1919 tavaszáig Bethlen még reménykedett benne, hogy Erdély – legalábbis részben – Magyarországhé maradhat. Áprilisi és májusi jegyzékei, melyeket a győztes hatalmak képviselőinek küldött, még kétségkívül ennek jegyében fogantak. Jegyzékeinek visszhangtalansága, a Tiszántúl román megszállása, s végül a Vix-jegyzékben megjelölt demarkációs vonalat immár végleges politikai határként említő második Clemenceau-jegyzék azonban meggyőzték arról, hogy az antant – kisebb módosulásoktól eltekintve – komolyan veszi az 1916-os bukaresti titkos szerződésben tett ígéretét, s Erdélyt teljes egészében Romániának adja. Ezért, amikor az antant szándéka a második Clemenceau-jegyzékből minden kétséget kizáróan bizonyossá vált, Románia irányába Bethlen szinte azonnal egy új, "baráti" politikát kezdeményezett.

Ezen új politikai irányvonal lényege – Rugonfalvy gondolatmenetéhez hasonlóan –, a szlávellenes román–magyar együttműködés, végső célja pedig egy Románia és Magyarország közötti államszövetség megteremtése volt. A közeledés első jeleként 1919. július elején Bethlen Bukarestbe küldte gróf Csáky Imrét, a későbbi magyar külügyminisztert, hogy a román álláspontot kipuhatolja. A magyar politikusok – jelentette néhány nappal később Allizé, Franciaország bécsi politikai képviselője – "... lehetségesnek tartanak egy – először a közös gazdasági érdekeken alapuló, de később politikai egyezménnyel is kiegészülő –, román–magyar közeledést, amely végsősoron a két ország közötti perszónálunióba torkollana".¹¹ Egy másik jelentésében a francia főmegbízott ehhez hozzátette: a Ferdinánd román király koronája alatt egyesülendő román és magyar királyság eszméje különösen Bethlennek "kedves".¹²

Ha az államszövetség tervére, amelyet – a gazdasági és biztonsági szempontok mellett – Rugonfalvyhoz hasonlóan nyilvánvalóan elsősorban Bethlen is azért vetett fel, hogy az erdélyi magyarság elkerülhesse a kisebbségi sorsot, nem is érkezett válasz, a gazdasági és politikai együttműködés eszméje visszhangra talált Bukarestben. Kedvezően fogadta maga a román miniszterelnök is, aki – a Bánság megosztása, Besszarábia hovatartozásának függőben tartása, s végül az 1916-os szerződésben rögzítettél valamivel keletebbre megállapított román–magyar határ miatt –, éppen június végén fordított hátat a párizsi békekonferenciának, és kezdett foglalkozni a "szláv tengerrel" szembeni román–magyar szövetség gondolatával.¹³

Hogy ebben és általában Brătianu és a román külpolitika 1919 nyara és 1921 tavasza közötti manőverezéseiben mennyi volt a taktikai elem – tehát a békekonferencia, illetve a győztes nagyhatalmak zsarolása –, s mennyi az, amit komolyan gondoltak, a román külügyi levéltár

anyagai alapján lehetne pontosan eldönteni. Tény azonban, hogy július közepén Bécsbe érkezett Erdélyi János (Ioan Erdélyi) ügyvéd, erdélyi román politikus (Maniu nagybátyja), aki a magyar javaslatra ellenjavaslattal válaszolt. A román–magyar együttműködés román részről támasztott feltételei igen súlyosak voltak. A német- és szlávbarát politikával való szakítás mellett, amit a magyar fél minden további nélkül elfogadhatott volna, Erdélyi a Bánság nyugati felének, továbbá a Vix-jegyzékben megjelölt demarkációs vonaltól nyugatra eső kisebb magyar területeknek (Békéscsaba és Makó a Maros–Tisza szöggel) az átengedését is kérte. Ennek fejében Románia vállalta volna Magyarország "felszabadítását a vörös uralom" alól, s kész lett volna kölcsönökkal segíteni a magyar gazdaság rekonstrukcióját.¹⁴

Ahogy Bethlen tervéből, úgy az Erdélyi közvetítette ajánlatból is kilógott a lóláb. A románok mindenekelőtt az Erdélyben teremtett fait accompli előzetes elismerését és a Clemenceau-jegyzékben lefektetettnél is előnyösebb, lényegében az 1916-os bukaresti szerződésben rögzítetthez közelítő román–magyar határ garantálását szerették volna elérni. Erdélyről s az erdélyi magyarokról ugyanakkor semmit sem mondtak. A júliusi román–magyar tárgyalások így eredménytelenül zárultak. A különbözőféleképpen elképzelt együttműködés gondolata azonban kölcsönösen tovább élt, s 1919 őszén konkretizálódott is.

Az 1919. augusztusi és szeptemberi budapesti román–magyar tárgyalásokon Romániát Erdélyi és Constantin Diamandi, Románia régi szentpétervári követe, Magyarországot pedig gróf Bánffy Miklós, gróf Teleki Pál és mindenekelőtt gróf Bethlen István képviselte. Az addigi magyar elképzelésekhez, s személy szerint Bethlen addigi elképzeléseihez képest is a magyar fél jegyzékének legnagyobb novuma az volt, hogy tudomásul vette Erdély Magyarországtól való elszakadását. Ennek fejében ugyanolyan státust kért Erdély számára Románián belül, mint amilyen 1867 és 1918 között Magyarország rendelkezett a Monarchiában. Közös lett volna tehát az uralkodó, a külügy, a hadsereg, a pénzügy, a jegybank és a vám, valamint az ezekkel kapcsolatos törvényhozás és központi kormányzás. Egyebekben Erdély teljes állami önállóságot élvezett volna. Bethlen, illetve a magyar fél elképzelése szerint törvényhozó szerve két kamarából állt volna. Az etnikai határokhoz igazodó választókerületekben általános választójog alapján választott képviselők alkották volna a képviselőházat, míg a szenátus, a felsőház az egyházak, gazdasági egyesületek, tudományos intézetek stb. delegáltjaiból tevődött volna össze. A központi törvényhozó és végrehajtó szervekben mindhárom Erdélyben beszélt nyelv egyformán használható lett volna. A közigazgatás, valamint az egyházi és kulturális élet megszervezésére a magyar jegyzék további kisebb autonóm területek, ún. kantonok kialakítását javasolta, a nyelvhatároknak megfelelően. Belsőbiztonsági, oktatási, kulturális és egyházi ügyekben ezek a nyelvi-etnikai kis autonómiák maguk dönthettek volna.

Román–magyar perszónálunióról, amit Rugonfalvy javasolt, s ami Allizé szerint Bethlentől sem állt távol, sem a magyar, sem a román jegyzékben nincs szó. Szó van viszont egy Olaszországra támaszkodó román–magyar gazdasági és politikai szövetségről. Ennek mindkét fél "Monarchia-pótló", defenzív funkciót szánt a térséget hagyományosan fenyegető német és orosz expanziós törekvésekkel szemben. Az Olaszországra támaszkodó román–magyar, s perspektívikusan román–magyar–lengyel szövetség terve Bethlen későbbi külpolitikai elemzéseiben is újra és újra felbukkant, s rendezési elképzeléseinek szinte ugyanolyan konstans elemévé vált, mint amilyen a független vagy autonóm Erdély gondolata volt.¹⁵

A román–magyar tárgyalások – noha a Kisantant 1921-es megalakulásáig a közeledés gondolata életben maradt – 1919 végére megfeneklettek. Ennek egyik fontos oka az angol kormány Budapesten és Bukarestben egyaránt a leghatározottabb formában kifejezésre juttatott rosszallása és tiltakozása volt mind egy esetleges román–magyar különbeker, mind a bontakozó

román–magyar–olasz szövetség ellen.¹⁶ Ennél is fontosabb volt azonban, hogy Erdély kérdésében a román és magyar fél álláspontja teljesen összeegyeztethetetlennek bizonyult. Bukarest ugyanis nemcsak román-erdélyi perszónálunióról, hanem Erdély korlátozott autonómiájáról sem akart hallani. Csupán a magyar többségű vármegyék autonómiájának és a Renner-féle kulturális autonómiának a biztosítására mutatott hajlandóságot. Jóindulatú értelmezés szerint sem ígért tehát annál többet, mint amit az erdélyi román politikusok 1918 novemberében a Jászi-féle aradi tárgyalásokon mint elfogadhatatlant elutasítottak.¹⁷

A román-magyar tárgyalások zátonyra futását követő hetekben, 1919. november-decemberben - Jancsó Benedekkel együttműködve – Bethlen egy újabb tervezetet készített az erdélyi kérdés megoldásáról. Erre mint a Békeelőkészítő Iroda B. osztályának vezetője, a magyar béke delegáció politikai-területi ügyekkel foglalkozó fődelegátusa és mint a magyar kormány erdélyi ügyekkel foglalkozó "titkos minisztere" kapott megbízatást. Elaborátuma később a magyar béke delegáció VIII. számú jegyzékeként (Az erdélyi kérdéstről) vált ismertté. Bethlen ebben kifejtett rendezési javaslatának kiindulópontja Gyárfás Elemér memorandumáéhoz hasonlóan az volt, hogy Erdély etnikai elveket követni próbáló megosztása Románia és Magyarország között a térség földrajzi egysége, külön történelmi múltja, s az ezekből táplálkozó "külön erdélyi öntudat", a "külön erdélyi magyar, oláh és szász hazafiság" miatt indokolatlan és célszerűtlen, teljesen kevert etnikai viszonyai miatt pedig nem is lehetséges. (Erdélyen itt és a továbbiakban Bethlen általában nem a román hadsereg által megszállt, s a békeszerződésben Romániának ítélt valamennyi területet, hanem csak a Királyhágón túli, ún. történelmi Erdélyt – 15 vármegye – értette, Szilágy és Szatmár vármegyék csatlakozó részeivel; az ún. Részeket – Bihar, Arad és Csanád megyét –, valamint a Bánságot – Torontál, Temes, Krassó–Szörény megyét – nem.) A megosztás helyett ezért Erdély egységének feltétlen megőrzését javasolta. [A három, elvileg lehetséges államjogi megoldás (Magyarországhoz tartozó autonóm; teljesen önálló független; és végül Romániához tartozó, autonóm Erdély) közötti választást - hangsúlyozta –, a térség lakosságára kell bízni, amely népszavazással dönthetne jövőjéről. Ezek közül igazságos és megnyugtató rendezésnek az első és a második lehetőséget tartotta, s feltételezte, hogy népszavazás esetén – a történelmi Erdélyben az 55 százalékos román többség ellenére –, a lakosság ezek egyikét választaná.¹⁸

A szeptemberi és ezen utóbbi jegyzék közötti különbség ezen a ponton, tehát Erdély államjogi hovatartozásának a kérdésében, nagy és szembeeső. Ez a különbség abból adódott, hogy a békekonferenciára készített rendezési javaslat jórészt elvi síkon mozgott, s a magyar szempontból ideálisnak tartott megoldási lehetőségeket, azaz a maximális magyar igényeket tartalmazta. A szeptemberi tervezet ezzel szemben konkrét tárgyalási szituációban született (ráadásul olyanban, hogy a román csapatok a maradék Magyarország felét is ellenőrzésük alatt tartották), s így szükségszerűen idomult a tárgyalópartner, Románia elképzeléseihez. A szeptemberi jegyzékben ennek megfelelően az a minimum körvonalazódott, amit a konkrét helyzetben Bethlen esetleg elérhetőnek, s ugyanakkor még elfogadhatónak is gondolt. Ez a skizofrén, bár a diplomáciában korántsem szokatlan magatartás, tehát a maximumhoz való elvi ragaszkodás, ám ugyanakkor konkrét tárgyalási helyzetekben rugalmasság és készség a kompromisszumos megoldásokra, Bethlen és az egész magyar diplomácia későbbi működését végigkísérte.

Jegyzékének további részeiben Bethlen a független vagy a Magyarországhoz tartozó autonóm Erdély belső berendezkedésével foglalkozott 1919. szeptemberi tervezetének szellemében. "Nemzeti kataszterek" alapján megrendezett választások eredményeként összeülő képviselőház, "a három nemzet egyforma képviselőtéből" összetevődő felsőház, ezekben és a

központi kormánysszervekben háromnyelvűség stb. Részletesen kifejtette az Erdélyen belüli autonómiákkal kapcsolatos elképzelését is. A svájci államberendezkedést alapul véve Erdély négy nyelvi-etnikai autonóm területre való felosztását javasolta. Ezekből egy túlnyomóan magyar, egy román, egy sváb és szász, egy pedig vegyes lakosságú lett volna.¹⁹

A magyar béke delegáció jegyzőkeit – amint ez ismeretes – a békekonferencia nem méltatta válaszára, s behatóan nem is tanulmányozta. Így Bethlen erdélyi memorandumja sem váltott ki semmiféle visszhangot. Néhány héttel e jegyzék átnyújtása után, 1920 márciusában Bethlen harmadszor is körvonalazta elképzelését Erdély státusáról és államjogi hovatartozásáról. Erre a mindaddig legélesebben magyarellenes francia külpolitika 1920 eleji fordulata szolgáltatta az apropót. Amint ez Ádám Magda és Ormos Mária tanulmányaiból ismeretes, az 1920 januárjában új vezetés alá került francia külügyminisztérium 1920 tavaszán és nyarán komolyan latolgatta egy, a francia biztonsági politika szolgálatába állítható szovjet- és németellenes lengyel–magyar–román blokk lehetőségét, valamint kelet-európai gazdasági befolyásának erre épülő kialakítását, illetve megszilárdítását. Ennek alárendelten Franciaország addigi magyar politikáját is módosítani látszott, és korábbi álláspontjával szemben késznek mutatkozott a magyar revíziós igényekről titokban tárgyalni.²⁰

A Bethlen és Csáky Imre által összeállított, a magyar béke delegáció által március 20-án megvitatott és a franciáknak 22-én átadott magyar jegyzék politikai-területi szempontból három követelést tartalmazott. Legelőször is "... a tervezett határok módosítását olyan formában, hogy a tisztán vagy többségben magyarok által lakott és földrajzilag a magyar faj zömével egységes blokkot alkotó területek közül egy se szakíttassék el Magyarországtól." A jegyzékhez mellékelt térkép szerint Bethlen és Csáky ezen nagyjából-egészében a Pozsony–Selmecbánya–Kassa–Munkács–Zila–Hnagya–Arad–Zenő–Zombor–Eszék–Dráva vonalon belüli – zömmel magyarok lakta – határmenti sávot értették, összesen 1 millió 722 ezer főnyi lakossággal. Román relációban tehát Békés és Csanád vármegye Romániának ítélt nyugati szegélyének, továbbá Szatmár, Szilágy, Bihar és Arad vármegye keleti felének, tehát az ún. Részeknek a visszacsatolását, helyesebben – miután a békeszerződést még nem írták alá –, el nem csatolását kérték. A Bánság hovatartozásának eldöntésére népszavazást javasoltak, míg a történeti Erdély Királyhágón túli magyar, székely és szász lakosságának "teljes regionális autonómiát" kértek a román államon belül.²¹ Az eredeti magyar igények a tárgyalások során – április-májusban – kis mértékben módosultak, román, illetve erdélyi vonatkozásban azonban nem változtak.²²

Az 1920-as francia–magyar tárgyalások – miként az 1919-es román–magyar megbeszélések is – semminemű eredménnyel nem jártak. A magyar revíziós igényeket Franciaország végül is nem karolta fel. A trianoni békeszerződéshez csatolt Millerand-féle kísérőlevelet, amely bizonytalan ígéretet tett arra, hogy a határok konkrét kijelölése során mód lesz "minden igazságtalan határvonal kijavítására", valójában nem Franciaország, hanem a magyar igények minimumát bizonyos mértékig a békekonferencia

zárt ülésein is támogató Olaszország és a rendezés elhibázottságára egyre inkább rádöbbenő Anglia kezdeményezte.²³ A francia–magyar tárgyalások zátonyra futásának folyományaként kútba esett a román–magyar–lengyel szövetség terve is. 1921 nyarára ezzel szemben kialakult a Kisantant, amelynek tagállamai (Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia) kölcsönösen biztosították egymást, hogy "... a Trianonban ... kötött béke által létrehozott rendet fenntartják."²⁴ A nemzetközi élet egyéb eseményei is a versailles-i rendezés megszilárdulása, a békeszerződések teremtette új status quo megingathatatlanságának az irányába mutattak. Ez a helyzet közel egy

évtizedig tartott. A magyar politika, amelynek élén 1921-től 1931-ig mint miniszterelnök Bethlen állt, ezalatt szívéssen dolgozott a majdani revízió diplomáciai megalapozásán. Ám konkrét revíziós programot egyetlen egyszer sem adott. Nem tette ezt Bethlen akkor sem, amikor 1927 tavaszán, az olasz–magyar barátsági szerződés megkötésekor Mussolinivel egyeztetve a két ország revíziós külpolitikájának alapvonalait, s akkor sem, amikor röviddel ezután Lord Rothermere az 1920-as minimális magyar követelésekkel egybehangzóan a határmenti magyar területek visszaadását kezdte követelni. Pedig a revízióról 1927-től kezdve maga is sokat beszélt. Ám azt, hogy revízió mi is értendő, csak 1933 végén, angliai elő-adókörtjén elmondott beszédeiben, valamint az ezekhez kapcsolódó interjúiban és sajtócikkeiben konkretizálta ismét.

A versailles-i békerendszer tartósságába vetett hit erre az időre végérvényesen szertefoszlott. Ennek egyaránt voltak világ gazdasági s a békeszerződésekben rejlő politikai okai. Az erőeltolódás és a nemzetközi politikai rendszer válságának nyilvánvaló jele volt, hogy az 1929 és 1933 közötti periódusban a legtöbb európai nagyhatalom kidolgozta a maga új rendezési koncepcióját. Az angol tervek kevésbé, a francia elképzelések viszont kifejezetten a status quo-n nyugodtak. A dinamizmusát fokozatosan visszanyerő német diplomácia ezzel szemben egyre határozottabban a status quo ellen fordult, s nyíltan revizionista célkitűzések jellemezték az olasz rendezési elképzeléseket is. Mussolini 1933-as terve, amelyet bizonyos mértékig MacDonald és a munkáspárti angol kormány is támogatott (az ún. négyhatalmi paktum terve), például konkrét revíziós követeléseket is tartalmazott – részben Németország, részben Magyarország javára.²⁵ Bethlen angliai előadásában kifejtett revíziós programja ezekhez a rendezési tervekhez és konkrétan Mussolini javaslatához kapcsolódott.

Bethlen első helyen – mint minimumot – követelte Londonban, hogy a határmenti "magyarlakta területeket népszavazás nélkül adják vissza Magyarországnak".²⁶ Hogy ezen pontosan mely területeket értette, azt 1933-ban nem részletezte. Valószínű azonban, hogy ugyanarra a területsávra gondolt, mint amit az 1920-as jegyzékben Csákyval együtt pontosan körülhatároltak. A Délvidéken és néhány más vegyes lakosságú területen népszavazást kért. Miként 1920-ban, a Királyhágón túli történeti Erdélyt most is külön kérdésként kezelte. Ezúttal azonban nem kért népszavazást Erdély államjogi hovatartozásának eldöntésére, sőt alternatívákról sem beszélt, hanem egyértelműen és kizárólag a független és önálló Erdély mint egyetlen igazságos megoldás, illetve az önálló erdélyi államon belül megalkotandó területi-nemzeti autonómiák mellett szállt síkra. A román és a magyar nép – mondotta a Királyi Külügyi Társaságban tartott előadásában – "... különféle jogcímen igényel egy olyan külön geográfiai egységet képező területet, amely közöttük fekszik, és amelyen a két nép annyira keverten lakik, hogy nyelvhatárokat vonni ezen a területen alig lehet. Közülük ma már egyik sem fog soha belenyugodni abba, hogy e terület végleg a másiknak az uralma alá kerüljön, mert mindegyik kész a legközelebbi alkalmat felhasználni arra, hogy ha a szerencse a másiknak kedvezett, holnap a szerencse kerekét a maga számára fordítsa vissza".

A független Erdély ezzel szemben – tette hozzá – "... nem lenne se Romániáé, se Magyarországé vagy ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne".²⁸ Ezzel összefüggésben ismét idézte Svájc példáját, hosszasan foglalkozott a középkori Erdély mintaállam-jellegével, a későbbi fejlődés trendjeivel és a transzvilvanizmus eszméjével.

Előadásában többször kitért azokra a veszélyekre, amelyek a Monarchia felbomlása következtében a dunai államokat perspektivikusan fenyegették. "A békeszerződések az Osztrák–Magyar Monarchia régi geográfiai, törzsi és gazdasági egységének a diszmembrációjával egyidőben nem gondoskodtak arról, ...hogy az általa betöltött hivatást más organizáció vegye át, s a Duna-medence népeit valamelyes egységbe foglalva és kollaborációjukat biztosítva, nekik

biztonságot, gazdasági téren prosperitást a nemzetközi életben érdekeiknek védelmet és a nagyobb hatalmak rivalitásától való mentességet biztosítson" – mondotta például a Balkán Bizottságban tartott előadásában, "A békeszerződések revíziója tehát – tette hozzá – csak a kelet-európai rendezés első lépése, a második az itteni kis népek kollaborációjának a megorganizálása" kell legyen. A revízió a prius, de éppúgy szükség van a második műveletre is, ez azonban csak a népek kibékítése után, a revízió révén érhető el."²⁹ "Ha a békeszerződések általános revíziója, s ezen belül az erdélyi kérdés 'helyes megoldása' és ennek alapján a román és a magyar nép megbékélése nem sikerülne, kudarccal végződne – zárta előadását az erdélyi kérdéstről –, ... egy sötét és viharteljes idő következik, amelynek rendjén Közép-Európa kis népeire vagy a keleti szláv óriás fog kezdet emelni, vagy a germán Drang nach Osten, vagy egymással megegyezve mindkettő." ³⁰

A dunavölgyi kis népek összefogásának konkrét formájával és – útjával - módjával kapcsolatos felfogását londoni előadásaiban Bethlen nem részletezte. Előadókörútját követően írt külpolitikai elemzéseiben azonban egyértelműen bizonyítja, hogy – mint 1919-20-ban – ezúttal is egy román–magyar–lengyel összefogást tartott volna ideálisnak. A szóban forgó területet felfogása szerint – amint ezt többek között 1936-os milánói előadásában is kifejtette –, három nagy földrajzi egység uralja: a lengyel–litván síkság, középpontjában Lengyelországgal; a Kárpátok övezte magyar medence; s az aldunai román medence. "Az egész jövő – mondotta ekkor – attól függ, hogy sikerül-e ezt a három gravitációs centrumot úgy kiépíteni, megerősíteni, egymással harmóniába hozni, köztük a területi összefüggést úgy létrehozni, hogy egymással kezdet fogva az idők viharában megállhassanak." ³¹

A nemzetközi élet eseményei 1939-ig lényegében Bethlen elképzelésének és várakozásának megfelelően alakultak. Nem a Nyugattól ugyan, ahogy Bethlen szeretne volna, hanem a német–olasz döntőbíráskodás eredményeként, ám a Nyugat által hallgatólagosan mégis jóváhagyva, 1938-ban Magyarország visszakapta Csehszlovákiától azokat a határmenti területeket, amelyeket Bethlen, illetve a magyar fél mind az 1920-as francia-magyar tárgyalásokon, mind az itt nem érintett 1921-es magyar–csehszlovák tárgyalásokon első helyen kért. 1939-ben visszakerült Kárpátalja is – ugyancsak háború nélkül. Semmilyen előrehaladás nem történt azonban Erdély kérdésében, amelyet pedig Bethlen a legfontosabbnak tartott. Ugyanakkor kezdetét vette a II. világháború, amellyel mint lehetőséggel, természetesen Bethlen is számolt, de amelyet egészen kirobbanásáig elkerülhetőnek gondolt Hitler vereségét Bethlen 90%-ig kezdettől biztosra vette, és legfeljebb egy kompromisszumos angol–német megegyezést tartott elképzelhetőnek. ³² Feltételezte, hogy ez már Hitler Nyugat ellen fordulása után, várakozása szerint tehát 1940-ben bekövetkezik. Ez a prognózisa arra készítette, hogy a magyar revíziós igényeket és a térséggel kapcsolatos rendezési szempontjait ismét átgondolja, bizalmas formában papírra vesse, és a kormányt ezáltal orientálja. Memorandumát a Külügyminisztérium bizalmas politikai ügyekkel foglalkozó osztálya 1940. március 23-án iktatta.

Eddigi tervezeteitől eltérően, amelyek, többnyire egy-, maximum két-variációs javaslatokat tartalmaztak, ebben a munkájában Bethlen több lehetőséggel számolt és több variációt gondolt végig. Ezek kiindulópontja általában egy-egy Nyugaton, többnyire Londonban vagy Párizsban fölröppentett föderációs terv volt. A lehetőségeken gondolkodva Bethlen voltaképpen nem tett mást, mint saját szempontjait ezekkel a nyugati tervekkel egyeztetette. A német egység megbontásával létrehozandó rendezést, és ezzel összefüggésben egy délnémet–osztrák–cseh–magyar vagy más ehhez hasonló kombinációt – fejtette ki – magyar szempontból minden erővel opponálni kell, mert egy ilyen államszövetségben Magyarország és a magyarság csak alárendelt szerepet játszhatna, és ezen túlmenően Németország megosztásába a németiség sohasem

nyugodna bele, így tehát egy ilyen államalakulatot előbb vagy utóbb úgyis felrobbantana. Amennyiben a demokrati-kus hatalmak mégis "ezen konstrukció" mellett döntenének, és "erről őket lebeszélni nem lehetne", "mindent vissza kell követelnünk" – írta. A "mindent vissza" természetesen ebben az esetben sem vonatkozott Horvátországra. Magában foglalta viszont az autonómiával felruházandó szlovák területeket és Erdélyt is "a három nemzet egyenjogúsításával". Rögtön hozzátette azonban ehhez, hogy egy ilyen kombinációba, többek között éppen Erdély miatt, nem szabadna belemenni, hiszen Erdély visszacsatolása nem jelentené az erdélyi kérdés végleges megoldását és a megegyezést Romániával, hanem csak "... fegyverszünetet addig, amíg egy új európai konstelláció Románia újabb betörését Erdélybe lehetővé nem teszi."³³

Mindeme okok miatt Bethlen azt javasolta, hogy a magyar kormány azokat a rendezési elképzeléseket támogassa, amelyek a német egység megbontása nélkül és a térségben élő népek "méltányos kiegyezést" követő összefogásával keresik a tartós megoldást. Ezen belül ismét több lehetőséget mérlegelt, amelyek közül részletesebben a szerinte legmegfelelőbbel, a román–magyar–lengyel kombinációval foglalkozott. "... a közép-európai védelem főpilléreit – hangsúlyozta – a magyarok, lengyelek és románok kell, hogy majd alkossák Ezen az úton egy körülbelül 60 millió lakossal bíró blokk alakulna Németország és Oroszország közt, amely, ha elsősorban Olaszországra támaszkodna és ha fokozatosan megszilárdítaná a maga egységét pénzügyi és gazdasági téren is, komoly és hatékony szerepet tölthetne be az európai egyensúly helyreállítása és fenntartása érdekében Ez a konstrukció biztosítaná egyúttal a kisebb nemzetek függetlenségét a jövőben, amely ma a legnagyobb mértékben forog Európa ezen pontjain veszélyben. "

A lengyel–magyar–román szövetség Bethlen ekkori elképzelése szerint Lengyelországból és egy trialista román–magyar föderációból állt volna. A román-magyar államszövetség három tagállama az 1918 előtti régi Románia, a történeti Erdély és Bánság, valamint a Királyhágóig terjeszkedő Magyarország lett volna. Erdély belső berendezkedéséről ebben a memorandumában nem szólt. Felvetette viszont a partiumi románság cseréjét a bukovinai magyarsággal, a moldvai csángókkal és a Bukarestben élő székelységgel.³⁴

Bethlen tervezete a nyugati hatalmak gyors győzelmével számolt és erre alapozódott. A nyugati hadjárat azonban várakozásával szemben Hitler győzelmével végződött, és ez átmenetileg mindenféle közép-európai föderációs elképzelést illuzórikussá tett. A náci külpolitikának ugyanis természetesen legkevésbé állt érdekében és szándékában a térség népeit megbékíteni és életképes föderációba tömöríteni. Ehelyett inkább atomizálásukra és egymással szembeni kijátszásukra törekedett. Amint ez ismeretes, az erdélyi kérdés "megoldására" is ennek jegyében került sor. Az 1940. augusztus 30-i német–olasz döntőbíráskodás alapján 43 ezer négyzetkilométernyi erdélyi terület (az 1920-ban Romániának ítélt magyar országrészek 41%-a) visszakerült Magyarországhoz. A lakosság etnikai megoszlása a visszacsatolt részekben az 1941-es magyar népszámlálás szerint a következő volt: 1 millió 437 ezer magyar, 1 millió 66 ezer román, 164 ezer német, rutén és egyéb nemzetiségű. Román fennhatóság alatt a döntés után mintegy 400 ezer magyar maradt.³⁵

A második bécsi döntést Bethlen nagy örömmel fogadta. Húsz év után először látta viszont szülőföldjét, gyermek- és ifjúkorának ezernyi regényes színhelyét. Nem tartotta azonban sem szerencsésnek, sem véglegesnek a megosztást. S nem tartotta annak a magyar és a román politika sem, hanem ahogy Bethlen előre látta: mindkét fél egész Erdély megszerzésére törekedett. Részben birtokon belülre kerülve, maga Bethlen is feledni látszott sok szempontból igen reális 1933-as és 1940-es megfontolásait. Az angol kormányhoz 1943 tavaszán eljuttatott újabb

rendezési javaslatában ugyanis már ezt írta: a román–magyar "... határvonalat helyesbíteni kell Magyarország javára, vagy második megoldásként független Erdély lenne visszaállítandó régi, történelmi határai között, svájci mintára, ahol három egyenjogú nép, a magyar, a román és a szász élne együtt. Magyarország lemondana részéről Erdélyben és ugyanezt tenné Románia is".³⁶ Első helyre tehát ismét a Magyarországon belüli autonóm Erdély került, s a független erdélyi állam eszméje a második számú lehetőséggé degradálódott. Ez lényegében a magyar békeküldöttség fő delegátusaként kifejtett, 1919-20-as maximális programjához való visszatérést jelentette.

A szövetségesek álláspontja ennek ellenére nem volt olyan elutasító, mint gondolhatnánk. Ismeretes, hogy az 1943. októberi moszkvai külügyminiszteri konferenciára Eden angol külügyminiszter még olyan csomagtervvel utazott, amely Erdély kérdésében a teljes autonómia, illetve a lakosságcserevel egybekötött újabb felosztás programját tartalmazta. "... ha nem sikerül Erdély kérdését megoldani, akár autonómiával, akár magyar és román zónákra osztásával, amelyet széles körű lakosságcsere követne, akkor lehetetlen eltüntetni a magyar revízionizmus rémét, és Magyarországot a Duna-medence megbízható és békés tagjává integrálni" – olvashatjuk az ezzel kapcsolatos angol külügyminisztériumi feljegyzésben.³⁷ Ekkor még nagyon hasonló volt a Szovjetunió álláspontja is, amit nem hivatalos úton a magyar kormány tudomására is hozott. A szovjet üzenet területi szempontból általában az etnikai elv alapjára helyezkedett, de Erdély kérdésében – éppen a régió kevert etnikai viszonyai miatt –, nem zárkózott el az autonómia lehetőségétől.³⁸ Az Egyesült Államok álláspontja ennél is kedvezőbbnek tűnt. Habsburg Ottóval folytatott 1943. október 1-i megbeszélésén Rooseveltnél, egyes források szerint, még azt is lehetőnek tartotta, hogy Magyarország "esetleg egész Erdélyt visszaszerezhetné".³⁹

Mind angol, mind szovjet és amerikai részről hangsúlyozták azonban, hogy a magyar igények (és ezen belül az erdélyi kérdés) kedvező elbírálásának; előfeltétele Magyarország további politikája, azaz a tengelytől való elszakadás, illetve a szembefordulás Németországgal. Amint ismeretes, a magyar kormányzat képtelen volt megfelelni ezeknek a feltételeknek, sőt az 1944. augusztus 23-i román kiugrás után az addig Magyarországnál egyértelműbben németbarát Romániával szemben is "lépeshátrányba került. Az új helyzetre Bethlen úgy reagált, hogy a Magyarországon belüli autonóm Erdély tervét mint irreális elképzelést, ismét elvetette, és 1933-as, illetve 1940-es érveit felújítva, újból a független erdélyi állam mint egyetlen lehetséges megoldás álláspontjára helyezkedett. A térség nemzetiségi békéjének helyreállítása – hangsúlyozta a Koronatanács 1944. augusztus 25-i ülésén – csakis ettől a megoldástól remélhető.

40

Bethlen erdélyi koncepciójának összegzésekképpen megállapíthatjuk, hogy annak legszilárdabb pontja az a gondolat volt, hogy Erdély egységét meg kell őrizni, és belső viszonyait svájci mintára az ott élő három nemzet egyenjogúságának alapján, nyelvi-etnikai kantonok kialakításával igazságos és célszerű rendezni. Erdély államjogi státusának kérdésében ezzel szemben nagyfokú változékonyság jellemezte felfogását. Ez nyilvánvalóan a mindenkori nemzetközi konstelláció, illetve a magyar politika mindenkori (vélt vagy valós) pozíciójának a függvénye volt. Kedvező vagy kedvezőnek látszó helyzetekben Erdély Magyarországon belüli autonómiája felé hajlott. Ez tekinthető maximális programjának. Kedvezőtlen szituációkban ezzel szemben a határmenti magyar lakta sáv visszacsatolásával és a történelmi Erdély Románián belüli autonómiájának biztosításával is megelégedett volna. Ez minimális programjaként és kompromisszumkészségének alsó küszöbhatáraként fogható föl. A kettő között állt a független Erdély gondolata, amelyet a leggyakrabban és a legnagyobb meggyőződéssel képviselt, de amely

mellett egyértelműen és megingathatatlanul elköteleznie magát – részben saját, részben a magyarországi és az erdélyi magyar közvélemény beidegződései miatt – mégsem tudta.

Jegyzetek

1. Lásd például: Képviselőházi Napló, 1907. ápr. 10. 149-157.p.; közli: Gróf Bethlen István beszédei és írásai. Budapest, 1933. I. 19-32.p., vagy Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1913. 312-317.p. (Felszólalás a Magyar Társadalomtudományi Társaság nemzetiségi vitáján.) - Bethlen 1918 előtti nemzetiségi koncepcióját részletesen elemeztem "Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921." című munkámban, amely a Magvető Kiadó gondozásában jelent meg 1987-ben.
2. Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Budapest, 1965. 294.p.
3. Apáthy István: Erdély az összeomlás után (kézirat). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Apáthy István hagyatéka. Quart. Hung. 2455.; és Károlyi Mihály levelezése I. 1905-1920. Szerk. Litván György. Budapest, 1978. 243-247.p.
4. Apáthy: i.m. és Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. = Jászi Oszkár publicisztikája. Szerk. Litván György és Varga F. János. Budapest, 1982. 314.p.
5. Országos Levéltár (továbbiakban: OL) K. 40. Nemzetiségi miniszter ir. 1918. XVII, 308. Vö.: Primipilus: A székely hadosztály és a Székely Nemzeti Tanács. = Új Magyar Szemle. 1920. 273.p.
6. Tükör (Marosvásárhely), 1918. nov. 19. A reakció szerveződése; és Kolozsvári Hírlap, 1918. nov. 22. November 28-án megalakul a független székely köztársaság. Vö. Alexandru Pál Antal; Consiliul Național Maghiar din Țirgu Mureș și atitudine sa față de Unirea Transilvaniei în România. = Marisia. IX. Țirgu Mureș. 1979. 394.p.
7. Ezt a memorandumot valószínűleg a székely hadosztály parancsnokai jutatták el Szeged francia katonai parancsnokához, Charpy tábornokhoz. Eszerint az elképzelés szerint a székely köztársaság 8 teljes és 6 töredék vármegyéből állt volna. Magva a tulajdonképpeni Székelyföld lett volna, s a magyar etnikum az összlakosság valamivel több mint 60%-át tette volna ki. = Archives de la Guerre, Paris, (továbbiakban AG) 20 N 513. Dossier Szeged. Nr. 188.
8. Ismerteti Pomogáts Béla: Válasz a történelemre. Autonómiatörekvések a romániai magyarság körében 1918-1921. = Alföld, 1986. 6. 70-71.p.
9. Rugonfalvy Dr. Kiss István egyetemi ny. r. tanár memoranduma a román miniszterelnökhöz a román-magyar personálunió ügyében. = Veszprém Megyei Levéltár. Kratochwill Károly hagyatéka.
10. Lásd erre Veress Géza: Hatalom és politika Debrecenben az ellenforradalom első évtizedében 1919-1929. Debrecen, 1982. 26-27.p. (Kézirat)
11. Allizé 1919. júl. 12-1 jelentése. Archives Diplomatiques, Paris, (továbbiakban: AD) Europe Z. Hongrie. Vol. 45. 145.p.
12. Uo. 177.p. Allizé 1919. júl. 27-i jelentése.
13. Viore V. Tilea: Románia diplomáciai működése 1919. novemberétől 1920. márciusig. Lugos, 1926. 16-20.p. és Sherman David Spector: Rumania at the Paris Peace Conference. New York, 1962. 178. és 190.p.
14. Allizé 1919. júl. 27-i jelentése. AD Europe Z. Hongrie. Vol. 45. 177.p.
15. OL K. 64. Külügyminisztérium res. politikai ir. 1918/1920 - vegyes - 8/1919. Bases des pourparlers entre la Hongrie et la Roumanie. - A román ajánlatot a magyar forrásban foglaltakkal egyezően ismerteti 1919. szept. 4-i jelentésében a Budapestre delegált Graziani

- tábornok. (AG 6 N 173. Dossier Telegrammes.) Vö.: Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Budapest, 1983. 343-345.p.
16. Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Ed. by E.L. Woodward and R. Butler. First Series, Vol. VI. London, 1956. 195.p.
 17. Lásd a 15.sz. jegyzetnél megadott forrásokat.
 18. A magyar béketárgyalások. Budapest, 1920. I. 117-127.p.
 19. Uo. 133.p.
 20. Ormos Mária: Francia-magyar tárgyalások 1920-ban. = Századok, 1975. 5-6. 904-949.p. és Ádám Magda: Dunai konföderáció vagy Kisantant. = Történelmi Szemle, 1977. 3-4. 440-448.p. Vö.: Ozer Carmi: La Grande Bretagne et la Petite Entente. Genève, 1972. 23-31.p.
 21. AD Europe Z. Hongrie. Vol. 58. 47-50.p. és Papers and Documents Relating to the Foreign Relation of Hungary. Ed. by Francis Deak, Dezső Ujváry. Vol. I. Budapest, 1939. 897-899.p.
 22. OL K. 64. Külügyminisztérium res. pol. ir. 1920-11-112.
 23. AD Paix. Vol. 139. 25-32. old. Memorandum du Foreign Office relatif au Traité avec la Hongrie és a Quai d'Orsay 1920. III. 31-i távirata a francia követeknek .
 24. Az ún. Kisantant-szerződéseket közli Halmosy Dénes: Nemzetközi Szerződések 1918-1945. 2. kiad. Budapest, 1983. 154-161.p.
 25. Diószegi István: Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919-1939. Budapest, 1974. 220-222.p.
 26. Bethlen heves vita során megvédte Londonban a magyar követeléseket. = Magyarország, 1933. november 30.
 27. Bethlen István Angliai előadásai. Budapest, é.n. 67.p.
 28. Uo. 86.p.
 29. Uo. 28., 108-109.p.
 30. Uo. 91.p.
 31. Gróf Bethlen István: Olaszország és a Duna-völgye. = Pesti Napló, 1936. dec. 16.
 32. Count István Bethlen: Hungarian Politics during World War Two. Ed. by Countess Ilona Bolza. München, 1985. 8-9.p.
 33. A dokumentumot közli: Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939-1940. Összeáll, és sajtó alá rend. juhász Gyula. Budapest, 1962. 743-751.p. – Bethlen ezen tervét először elemezte: Dreisziger, N. F.: Count István Bethlen's Secret Plan for the Restoration of the Empire of Transylvania. = East European Quarterly, 1974. 4. Vol. VIII. 413-423.p.
 34. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában ... i. m. 759-760.p.
 35. Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája. Budapest, 1964. 205.p.
 36. Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeáll, és bev. Juhász Gyula. Budapest, 1978. 133.p.
 37. Uo. 246-247.p.
 38. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Budapest, 1969. 291-292.p.
 39. Wodianer Andor 1943. nov. 4-i távirata Ghizy Jenő külügyminiszternek. Hoover Institution Archives, Stanford. A Lisszaboni Magyar Követség levéltára. (A táviratot más fontos dokumentumokkal együtt közli Urbán Károly és Vida István: Dokumentumok a Lisszaboni Magyar Követség titkos levéltárából. = Kritika, 1985. 3. 23-34.p.; Az idézett távirat a 25. oldalon.)
 40. Schellenberg 1944. aug. 27-i jelentése a Külügyminisztériumnak. Archiv des Auswärtigen Amts, Bonn. Inland II. g. 472. Ungarn. Band B. Vö.: Mario D. Fenyő: Hitler, Horthy and

Hungary. New Haven - London. 1972. 215.p.

SUMMARY

Ignác Romsics: The conception of Bethlen about an independent or self-governing Transylvania

Before 1918 Count István Bethlen, who was the Prime Minister of Hungary between 1921 and 1931, had a rigid point of view about the status of Transylvania as defined by political law. After the defeat in World War I, and after the disintegration of the Monarchy, Bethlen realized the failure of his decade long national policy and gradually accepted the notion of an independent or self-governing Transylvania.

At the time of the revolutions (1918; 1919) a concept of a more sensible national policy was maturing in his mind, and later, as he had to give up the idea of the unity of the country, the plan of an independent Székely Republic also. In the mean time he was pondering over the possibility of a Transylvania with self government within the Roumanian state. This idea of his was in accordance with the plans of the Transylvanian politicians and started from the historical traditions of the Transylvanian self-government.

The failure of the Hungarian–Roumanian negotiations in November–December 1919 gave a new direction to Bethlen's ideas. He rejected the thought of the geographical - ethnic division, and hoped that with a plebiscitary a self-governing or an independent Transylvania could be formed. His further plans were centered around these two tions, propositions, though on the question of the status of Transylvania as defined by political law – according to the international political situation – his point of wiew was very unstable.